

SKÖTSEL AV HISTORISKA TRÄDGÅRDAR

Gräsmattor

SKÖTSEL AV HISTORISKA TRÄDGÅRDAR

Gräsmattor

Skriftserien *Skötsel av historiska trädgårdar*

Denna skrift är en del i Riksantikvarieämbetets serie *Skötsel av historiska trädgårdar* och ett resultat av projektet *Utvecklande skötsel i kulturhistoriskt värdefulla parker och trädgårdar* som pågick 2015–2017. Projektet syftade till erfarenhetsutbyte och ökad kunskap kring vård av historiska parker och trädgårdar, med fokus på antikvariska ställningstaganden och skötselmetoder som tillvaratar de historiska trädgårdarnas kulturvärden. De tillämpningsområden som undersöktes i projektet var gräs, grus, häckar, fruktträd och prydnadsplanteringar. Projektet finansierades med medel från kulturmiljövårdsanslaget (bidrag till kulturmiljövård). Huvudman för projektet var Hantverkslaboratoriet vid Göteborgs universitet. De trädgårdar som använts som laboratorier för skötselförsök i projektet är Tycho Brahemuseets trädgård på Ven från 1500-talet, Gunnebo slott och Stabergs bergsmansgård från 1700-talet och Fredriksdals friluftsmuseum, Julita gård och Märbacka minnesgård som alla tre speglar tidigt 1900-tal.

HANTVERKSLABORORIET vid Göteborgs universitet är ett nationellt centrum för kulturmiljöns hantverk med uppdrag att dokumentera och vidareföra hotade hantverkskunskaper samt att säkra kvalitet utveckla metoder och initiera forskning inom fältet kulturmiljöns hantverk.

Riksantikvarieämbetet
Box 5405
114 84 Stockholm
Tel 08-5191 80 00
www.raa.se
registrator@raa.se

Riksantikvarieämbetet 2017
Skötsel av historiska trädgårdar. Gräsmattor
Huvudförfattare: Klara Holmqvist
Medförfattare: Joakim Seiler
Foto omslag: Carl Gustaf Rosenberg/Riksantikvarieämbetet (PD), (överst), Linda Jakobsson (t.v.), Daniel Lundberg (mitten), Klara Holmqvist (t.h.).

Upphovsrätt enligt Creative Commons licens CC BY där inget annat anges.
Villkor på <http://creativecommons.org/licenses/by/2.5/se>
ISBN 978-91-7209-811-4 (PDF)
ISBN 978-91-7209-812-1 (Tryck)

Innehåll

Inledning	5
Gräsmattans historia	6
Artsammansättning i bevarade gräsmattor	10
Gräskötsel av kortklippta gräsmattor	12
Typ av gräsmatta	12
Val av redskap och maskiner	13
Skötsel med åkgräsklippare.....	13
Skötsel med lie.....	13
Skötsel med manuell cylindergräsklippare	17
Skötsel med cylindergräsklippare dragen av häst	18
Skötsel med robotgräsklippare.....	20
Skötsel med betesdjur	20
Gräskötsel av högvuxna gräsmattor	23
Skötsel med slätterbalk	23
Skötsel med röjsåg	25
Övriga skötselåtgärder	26
Putsning och kantskötsel	26
Hantering av avklippt gräs	29
Skötseln av gräsmattan under vår och höst.....	30
Gödning och vattning.....	30
Att förebygga slitage.....	30
Diskussion kring skötsel av gräsmattor	32
Slutsatser	33
Referenser och länkar	34

Inledning

Trädgårdar kan – precis som byggnader och föremål – berätta om förfluten tid, traditioner, ideal, ekonomiska förutsättningar, praktiskt arbete och liv. Medan man de senaste decennierna blivit allt mer medveten om de kulturhistoriska värdena av parkträd och perenner finns några trädgårdselement som ägnats mindre uppmärksamhet: gräsmattorna, grusgångarna och de klippta häckarna. Trots att betydande resurser läggs på skötsel av dessa och trots att de har avgörande betydelse för trädgårdens arkitektur, saknas medvetenhet och kunskap om hur de har sett ut historiskt, hur de skötts, vad de innehöll och hur de bäst sköts idag för att upprätthålla de kulturhistoriska värdena.

Begreppet gräsmatta är tämligen nytt och dök upp först under 1800-talet. Under 1600-talet talade man istället om grästorv och under 1800-talet huvudsakligen om gräsplaner. Definitionen av gräsmatta i den här texten inkluderar alla dessa olika begrepp.

Eftersom det först under 1900-talet blev enkelt att hålla stora ytor klippta var äldre tiders gräsmattor mer varierade. De kunde vara kortklippta prydnadsgräsmattor, men även ytor med högre gräs, som endast slogs några gånger per säsong och där man tog till vara höet. Fokus i texten ligger på gräsmattor

som anlagts som prydnadsytor eller för socialt umgänge. Fram till slutet av 1800-talet förekom dessa huvudsakligen i herrgårds-, slotts- och parkmiljöer. I enklare miljöer fanns naturligtvis också gräsytor kring husen, men dessa utgjorde inte samma estetiskt medvetet anlagda trädgårdselement och sköttes heller inte som gräsmattor.

Denna skrift handlar om hur man kan tänka vid val av skötselmetod för att tillvarata kulturhistoriska värden i historiska trädgårdar. Den innehåller dock inte praktiska instruktioner för hur man genomför olika skötselmoment.

Skriften vänder sig till både trädgårdsmästare i historiska trädgårdar och antikvarier på länsstyrelserna samt till förvaltare av historiska trädgårdar och parker. Tanken är att dessa yrkesgrupper ska få en ökad medvetenhet om gräsmattan som historiskt trädgårdselement. Genom mer kunskap om hur gräsmattan – som ofta upptar en stor del av trädgården – har sett ut, skötts om och utvecklats genom historien är förhoppningen att de som förvaltar och arbetar i historiska trädgårdar ska se på gräsyteskötseln med nya ögon och kanske ompröva tidigare skötselmetoder.

Denna skrift handlar om gräsmattor i Sverige som är öppna för allmänheten.

Gräsmattans historia

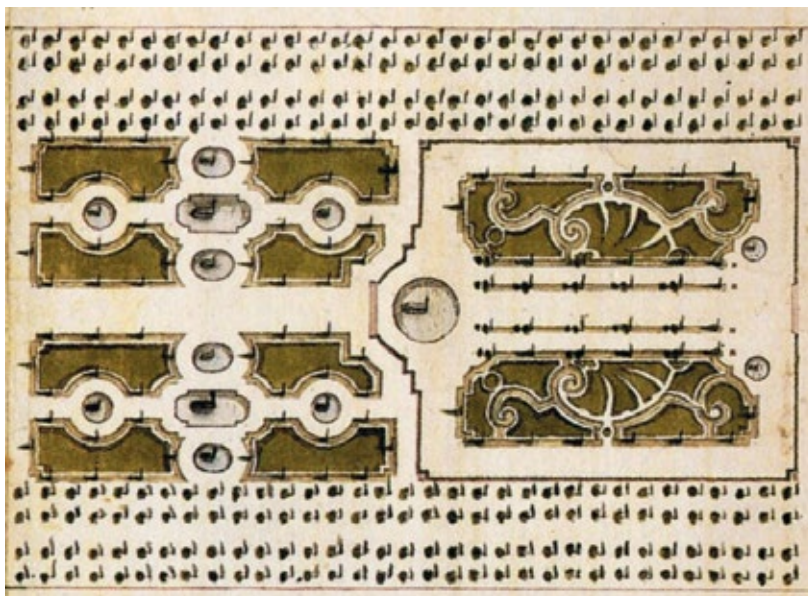
Gräsmattans utseende har varierat genom historien. Samma sak gäller de redskap och metoder som använts för skötseln. Europeiska trädgårdar innehöll under medeltiden ytor med frodigt gräs och blommande växter, det framgår av konst och litteratur från tiden. I Sverige kallades dessa gräsytor för gräsgårdar. Enligt Birgitta Birgersdotter, även känd som Heliga Birgitta, skulle nunnorna i Vadstena kloster ha en gräsgård att vistas på. Liknande gräsbevuxna platser bör ha funnits även på adelns gårdar.

Under 1600- och 1700-talet utvecklades det vi idag kallar gräsmatta i Europa. Det var en enhetlig

grön, jämn och kortklippt yta som slogs med lie. Drottning Kristinas franske trädgårdsmästare André Mollet var den förste som beskrev gräsmattors anläggning och skötsel på svenska, i boken *Lustgård* från 1651. Enligt Mollet blir gräsmattan mycket vacker när man sköter den med omsorg och slår gräset varje vecka. Han nämner även vältning av gräsmattan som "Englänternas pläga göra". Redan på den tiden var England ett föregångsland när det gällde gräsmattor. Mollet verkar inte ha något emot de låga blommande örter som ofta trivdes i det kortslagna gräset; en jämt grön gräsmatta med enbart

I denna målning från tidigt 1400-tal, föreställande paradiset trädgård, är gräsmattan full av blommande växter som liljekonvaljer, smultron, gullvivor och aklejoj. Kanske ett ideal att sträva efter även i världsliga trädgårdar under medeltiden. Paradiesgärtlein av Oberrheinischer Meister, ca 1410–1420, Städel Museum, Frankfurt am Main. Wikimedia Commons (PD).

Detalj av plan över barockträdgården vid Drottningholms slott från omkring 1760. De ursprungliga snirklande buxbomshäckarna i broderiparterren har ersatts av gräs- och grusytor som bildar tydliga mönster. Nicodemus Tessin d.y., Slottsarkitektkontoret (PD).

gräs var troligen inte idealet. När man på 1600-talet skulle anlägga en gräsmatta grävde man upp grästorvor i betesmark, lade dem på plats i trädgården och klappade dem jämna med ett klapprä. Då fick man med de gräsarter och andra örter som växte på platsen där man hämtade gräset. Enligt Mollet måste man välja grästorv med gott gräs, det vill säga det fåren tycker om att äta, och inte "elackt Gräs" eller grästorv med för mycket (ogräs)rötter.¹

Under 1600- och 1700-talen fanns anlagda gräsmattor endast i högreståndsmiljöer. Gräsytor kring bostadshus hos allmogen betades eller slogs med lie och var inte avsedda till prydnad. Vid slott och herrgårdar var parterrer – plana terrasser med låga formbundna planteringar, häckar och gångar intill bostadshusen – populära. Gräs användes ibland som utskurna mönster på parterrer. Detta gräs hölls kortklippt, troligen med hjälp av skära eller sax. Under 1600-talet var snirklande former populära. Under 1700-talet förenklades mönstren och hela gräskvarter kunde anläggas till prydnad på parterrer eller som underlag för olika bollspel.

Den engelska landskapsparken innehöll stora gräsytor och blev populär i Sverige vid slutet av 1700-talet. Den innehöll inte bara kortslagna gräsmattor utan ofta även beteshagar och slätterängar. Dessa städades för att bli mer prydliga och fick anlagda gångstigar och sittplatser. Man eftersträvade vid den här tiden ett mer naturligt intryck efter tidigare träd-

gårdsideal med strängt tuktad växtlighet. Exempel på hur man såg på gräsmattans innehåll och skötsel saknas emellertid i svenska trädgårdshandböcker från tiden.

Begreppet gräsplan blev vanligt på 1800-talet. Både kring slott och herrgårdar och senare i städernas offentliga parker och på begravningsplatser var gräsplaner viktiga inslag. De användes för aktiviteter som promenader, spel och lek, men ansågs också vara estetiska element. Lien var det redskap som huvudsakligen användes för att hålla gräset kort. I litteratur från tiden rekommenderas att man slår gräset med en till tre veckors mellanrum. Välten var också ett viktigt redskap vid grässkötseln. Man vältade för att hålla ytan plan och prydlig och för att jämna till de små jordhögar som maskarna lämnade på ytan och som gjorde lien oskarp. Vid slutet av århundradet förekom även ängsliknande gräsplaner som endast slogs en till två gånger per säsong.²

Att gräva upp grästorv när man anlade en gräsmatta förekom fortfarande under 1800-talet, men då började man också så gräsytor med vallgräsfrö och importerat gräsfrö. Olika gräsarters för- och nackdelar diskuterades. Anders Lundström, författare till *Handbok i Trädgårds-Skötseln*, som utkom i flera utgåvor 1831–1852, rekommenderade inhemska gräsarter. Enligt Lundström har våra svenska lägre gräsarter så svag rotbildning att de rycks upp när man slår och sopar gräsplanen (vilket beskrivs närmare på sidorna

¹ Mollet, 2006, s. 171.

² Nolin, 1999, s. III.

Engelska parken vid Tyresö slott i Södermanland anlades på 1780-talet. Foto: Linda Jakobsson.

13–17. Däremot anser han att gräs som timotej, hundäxing, ängskavle med flera, som i vilt tillstånd blir höga och grova, bildar en ganska vacker gräsmatta om den sköts på rätt sätt, det vill säga slås med lie var fjortonde dag. Genom att sopa en nyetablerad frösädd gräsmatta med en måttligt styv kvast håller man enligt Lundstöm mossor och ogräs borta.³

Många av de gräsarter som rekommenderades under 1800-talet är starkväxande och växer i tuvor. Man hade ännu inte förädlat fram särskilda sorter anpassade till kortklippta gräsmattor. Det innebar att gräset växte i glesare bestånd och att det därför var lättare för andra arter att få fäste bland grästuvorna.⁴ Där det ansågs svårt att etablera en fin gräsmatta kunde man välja att blanda gräset eller ersätta det med andra växtslag. På torra och soliga platser kunde man så en blandning av ängsgröe och vitklöver eller helt enkelt välja att endast odla olika arter av fetknopp, rölleka och liknande torktåliga växter. För skuggiga lägen rekommenderades vintergröna, mur-

³ Lundström, 1852, s. 381f.

⁴ *Parken på Grönsö: om bevarande och utveckling av en historisk park*, 2012, s. 138.

gröna, hasselört och harsyra för att skapa en grön matta.⁵

Vid slutet av 1800-talet blev prydnadsträdgårdar vanligare även hos bönder och den borgerliga medelklassen. På gräsplanen vid huset anlades ofta blomsterplanteringar. Gräset hölls kort med hjälp av lie eller cylindergräsklippare men fortfarande växte högt gräs med blommande örter i utkanterna av trädgården.

I större trädgårdsanläggningar var idealet att gräsplanerna på de mest framstående platserna, till exempel närmast boningshuset, skulle bestå av tätt, ständigt kortslaget gräs. På mer avlägsna platser i större parker kunde man mycket väl behandla gräsmattorna som vanliga slättervallar och skörda höet.

Särdeles vackert är det, om man i sådana gräsplaner, som behandlas som vanlig äng, sår eller planterar vissa vårblommor, t.ex. trädgårdsvarietet af gullvifvor, alp-förgät-mig-nej, kungsängsliljor (damspelsblommor), madra, vårsaffran, hyacinther, Arabis, Armeria m.fl.⁶

⁵ Müller, 1848–1853, tredje delen, s. 131.

⁶ Lindgren, 1894, åttonde afdelningen, s. 15f.

Trädgård vid "Björket" (okänd ort, möjligen Blekinge eller Småland) 1909. Gräset kring blomsterplanteringen i mitten är relativt kort medan gräset på ytterkanterna är friväxande. Foto: Okänd, Bohusläns museum (PD).

I det högväxta gräset fick det gärna blomma, medan den kortklippta ytan skulle vara en grön matta av enbart gräs. För att få en vacker och hållbar gräsplan ansåg man att flera olika grässlager skulle användas. Vanligtvis blandade man tre till fem olika arter. I Stockholms stads anläggningar användes, enligt uppgift från 1894, fyra delar *Phleum pratensis* (timotej), en del *Poa pratensis* (ängsgröe) och en del *Agrostis stolonifera* (krypven).⁷ Man kunde vid slutet av 1800-talet köpa färdiga gräsfröblandningar. Först på 1940-talet kom blandningar sammansatta för olika typer av jordar.

Kring sekelskiftet 1900 började man i Sverige sköta gräsmattorna med den nya manuella cylindergräsklippare som uppfunnits sjuttio år tidigare i England. Bensindrivna cylindergräsklippare uppfanns på 1890-talet i samma land. Efter första världskriget ökade produktionen, eftersom teknologin då hade utvecklats och man inom industrin behövde hitta nya varor att producera som passade för fredstid.⁸ De ma-

nuella cylindergräsklipparna fortsatte emellertid att vara de vanligaste under första halvan av 1900-talet.

På 1930-talet slog de funktionalistiska idealen igenom i Sverige, vilket även påverkade trädgårds- och parkanläggningarna. Parkerna skulle användas, gärna till sport och lek, och gräsytorna dominerade trädgårdsrummen. I större privata trädgårdsanläggningar anlades tennisbanor samtidigt som köksträdgårdsodlingen ofta lades igen och fick bli gräsmatta. Även i villa- och egnahemsträdgårdar blev gräsmattan central; den var uterummets gröna golv. Gräsmattorna vattnades och gödslades för att alltid se perfekta ut. Ogräs och mossa utrotades för hand eller med gifter.⁹ Vid mitten av 1900-talet utvecklades rotorgräsklipparen som blev populär eftersom man med den lättare klippte högre gräs och på ojämn mark. På 1970-talet började man sälja färdig gräsmatta på rulle. Då kunde man snabbt få en slitstark och tätvuxen gräsmatta fri från ogräs, men eftersom produkten var väldigt dyr blev ändå användningen begränsad till en början.¹⁰

⁷ Lindgren, 1894, åttonde afdelningen, s. 70f.

⁸ *The Old Lawnmower Club*.

⁹ Uppgift via e-post, Maria Flinck, februari 2017.

¹⁰ Wilke, 2006, s. 207f.

Artsammansättning i bevarade gräsmattor

Eftersom gräs föryngrar sig, sprider sig och lever vidare genom sina utlöpare och frön kan en gräsmatta vara en levande historisk beståndsdel i en trädgårdsanläggning. Med en historisk gräsmatta menas här en gräsmatta som har samma utsträckning som den haft i äldre tid och där man inte under senare tid lagt på eller tagit bort jord eller sått in nytt gräs i större omfattning. En sådan gräsmatta är värdefull, särskilt då det kanske är det enda äldre växtelement som finns kvar i trädgården. Klippningsintervall, mikroklimat och näringsinnehåll kan ha varierat genom historien och påverkat gräsmattans artsammansättning, men en historisk gräsmatta innehåller ofta flera olika gräsarter och är rik på örter. Artsammansättningen har utvecklats under lång tid och gräset kan vara detsamma som såddes på platsen vid anläggningen. När det gäller inhemska arter är det svårt att veta om de är insädda eller själva spridit sig in i gräsmattan, men i många äldre parkmiljöer växer fortfarande parkgröe, vitfryle, gullhavre och raklosta, gräsarter som inte förekommer naturligt i Sverige utan är insädda. Parkgröe (*Poa chaixii*) till exempel, är numera ganska ovanlig, men förekommer ibland i stora bestånd i och intill parker och trädgårdar. Arten importerades under 1800-talet från Tyskland för anläggning av gräsmattor i engelska parker. Raklosta var troligen inte en gräsart som man ville odla, utan frön följde med som förorening i inköpta fröblandningar.¹¹

I en gammal gräsmatta kan det finnas en fröbank, fröer som gror först då omständigheterna förändras. Om mattan länge varit kortklippt kan där dölja sig mängder av arter som man lägger märke till först då man låter gräset växa sig lite högre. De kan till exempel vara örter med bladrossetter eller revor som kryper längs marken. På friluftsmuseet Julita gård i Södermanland, där man släppte upp en gräsmatta som hållits kortklippt i åtminstone fyrtio år (med några korta undantag), visade det sig att där fanns ungefär femtio blommande örter, bland andra humleblomster, liten blåklocka, gullviva och nattviol, som blommade första sommaren utan gräsklippning. Om

¹¹ Uppgift via e-post, Torbjörn Tyler, maj 2017; *Den virtuella floran*.

man däremot under många år medvetet har bekämpat andra arter än gräs i gräsmattan, är mångfalden självfallet mindre.

Om man har en historisk gräsmatta att sköta kan man ta reda på vilka olika arter den innehåller, och sedan ta hänsyn till detta när det gäller val av skötsel, restaurering eller rekonstruktion.¹² Ska man gräva i en gräsyta för att exempelvis lägga ner ledningar kan det vara värt att lyfta grästorven åt sidan, hålla den fuktig och därefter lägga tillbaka den på plats. Om man ska nyanlägga en mindre gräsmatta i en viktig kulturmiljö kan man undersöka om det finns någon lämplig plats att hämta grästorv från. Detta sätt att transplantera gräs används idag när man vill behålla en speciell artsammansättning i gräsmattan istället för att så nytt gräs. Exempel där detta har gjorts är i parken vid Grönsöö slott¹³ och på Uppsala högar¹⁴. Är ytan större kan man fundera över vilka gräsarter och sorter som är lämpliga att använda utifrån ett historiskt perspektiv och även överväga att så in lämpliga örter för att få en gräsmatta som harmonierar med den övriga anläggningen. Den moderna metoden att sprida en fin ängsflora genom att flytta och lägga ut höet efter slätter, för att det skall fröa av sig, skulle kunna fungera även för spridning av en historisk artsammansättning i en gräsmatta.

Då och då kan man i äldre parker se hur gräset på en viss yta skiljer sig från det runt omkring. Det kan vara spår av igenlagda gångar där sammansättningen av arter är annorlunda. Man har kanske sått en modern gräsfröblandning när man har lagt igen gångarna eller så är underlaget helt enkelt annorlunda (mer kompakt eller väl-dränerat, näringsfattigare eller näringsrikare) än omkringliggande mark. Vissa gräsarter trivs då bättre.

¹² Att restaurera betyder att man återställer en trädgård som kanske är igenväxt och förfallen, men som ändå finns kvar.

Att rekonstruera betyder att återskapa en trädgård till ett äldre utseende med hjälp av historiskt källmaterial.

¹³ *Parken på Grönsöö: om bevarande och utveckling av en historisk park*, 2012.

¹⁴ *Transplantation av gräs och örtturf ska rädda högarna i Gamla Uppsala*, 2015.

T.v.: Vårblomning i en gammal gräsmatta på Julita gård i Södermanland. Här syns förutom gullviva, pärlhyacint och tusensköna, blad av röllika, smörblomma och veronika. Vill man att dessa växter ska sprida sig i gräsmattan så måste man vänta med första klippningen till efter att de gått i frö. Foto: Klara Holmqvist.

Nedan.: Här ser man ett exempel på hur artsammansättningen i gräsytan utvecklas olika beroende på skötseln. Området med det höga gräset har under många år endast trimmats av en gång på sensommaren då krolliljorna blommat över. Ytan med lägre gräs har klippts med gräsklippare en gång i veckan. I området med krolliljor dominerar kraftiga gräs som hundäxing och timotej. Bilden är tagen på Julita i maj det första året man prövade att slå allt gräs först i juli. Foto: Klara Holmqvist.

Grässkötsel av kortklippta gräsmattor

En klippt gräsmatta var före de moderna gräsklipparnas intåg mycket skötselkrävande och därmed exklusiv, medan gräsmattor idag är en standardyta i park- och trädgårdsmiljöer. På grund av de effektiva gräsklipparna har vi nu gräsmattor på många fler ytor än tidigare i historien. Om man vill visa upp en historisk trädgårdsanläggning räcker det inte med tidstypiska buskar, perenner och planteringar på rätt plats, man måste också tänka på gräset. En utmaning blir att föreställa sig hur gräset såg ut och sköttes då trädgården anlades eller under den tidsperiod som trädgården är avsedd att representera.

Även om det inte är målet att trädgården ska spegla en viss historisk tidsperiod måste ändå hänsyn tas till gräsyornas kulturhistoriska värde. Vald skötsel kan förhoppningsvis förstärka och bevara detta värde.

När man väljer skötselmetod för den historiska gräsmattan bör valet baseras på:

- vilka mål och visioner man har med anläggningen som helhet
- gräsmattans artsammansättning och kulturhistoriska värde
- vilken typ av gräsyta man vill ha
- vilka resurser som finns i form av personal, kunskap, tid, redskap, maskiner med mera
- hur skötseln kan fungera praktiskt med hänsyn till logistik, arbetsmiljö med mera
- vilka miljökrav man ställer när det gäller utsläpp av miljöfarliga ämnen, bullernivå med mera
- hur man som förvaltare värderar att visa historiskt skötselhantverk istället för modern skötsel.

Typ av gräsmatta

När man ska välja skötsel måste man alltså fundera på vilken typ av gräsmatta man har och vill ha. Är det en prydnadsgräsmatta, en bruksgräsmatta eller en gräsyta som sköts som en äng? Man kan fundera över hur ytan användes förr och hur man skötte den då: Hur fungerade gården och samhället runt omkring vid den tid som trädgården representerar? Fanns där trädgårdsmästare, trädgårdsdrängar och resurser att lägga på gräsyteskötseln? Använde man gräsmattan till krocketspel och tennis? Fanns det

På gamla fotografier från Julita gård kan man tydligt se hur gräset i huvudaxeln hölls kortklippt medan det i övriga delar av parken fick växa högre. Här syns högt gräs bakom pionrabatten i högra delen av bilden samt vid sjökanten. Enligt ett dokument från 1953, när Nordiska museet övertagit Julita gård, skulle de fina ytorna kring herrgårdsbyggnaden klippas minst en gång i veckan och vattnas vid behov, medan övriga ytor endast skulle slås en gång per år med hjälp av slättermaskin, varvid gräset skulle samlas ihop och forslas bort (i kontrakt mellan Nordiska museet och Sven Adolf Karlsson, 1953, Nordiska museets arkiv). Foto: Nordiska Museet, 1931 (PD).

betande djur på gården? Behövde man tillvarata gräset som hö till djuren? Var körde man med dragdjur och kärror och var trampade man upp stigar? Vilka gräsytor kunde man gå och sitta på? Även om cylindergräsklipparna under sent 1800- och tidigt 1900-tal var effektivare än lien så kan de inte jämföras med dagens maskiner. Att hålla stora ytor kortklippta var mycket arbetskrävande även med den tidens moderna gräsklippare.

Sannolikt kommer man fram till att man idag klipper gräset, även på de ytor som inte var pryd-

nadsgräsmattor förr, betydligt oftare och noggrannare än tidigare i historien. Då kan en mer varierad skötsel där olika ytor behandlas på olika sätt vara en bra lösning.

Val av redskap och maskiner

Lien var det redskap som användes till all gräsmatteskötsel fram till att de manuella cylinderklipparna kom i bruk i Sverige vid slutet av 1800-talet. De första som anammade dessa var ägare till mindre privata stadsträdgårdar och villaträdgårdar i städernas utkanter. Även till större gårdar köptes cylindergräsklippare in, men i herrgårdsparker och offentliga parker användes lien och möjligen även slätterbalken så länge man behövde hö till hästar och andra djur.¹⁵ Idag har vi många fler valmöjligheter när det gäller skötselmetoder.

Skötsel med åkgräsklippare

Sedan drygt femtio år klipps gräsmattor oftast med motordrivna rotorgräsklippare. En rotorklippare har en axel med knivar som snurrar i hög hastighet och slår av gräset. Till de flesta ytor i större trädgårds- och parkanläggningar används rotoråkgräsklippare som brukar delas in i trädgårdstraktorer och så kallade frontriders. Gräsklippare av typen som kan vrida sig runt sin egen axel (Zero Turn) används ofta av större entreprenörer eftersom de är mycket tids- effektiva. En nackdel med dessa modeller är att det ofta blir spår efter hjulen.¹⁶ Det finns också kompaktraktorer på vilka man kan montera olika redskap, däribland klippkäpa. Även till trädgårdstraktorer och frontriders finns tillbehör, som vagn och snöslunga. En trädgårdstraktor har klippaggregatet undertill medan en frontrider har klippaggregatet framtill. Frontrider-modellerna dominerar i svenska trädgårdar och parker idag. Klippaggregat finns i olika bredder på upp till 3,5 meter. Gräsklipparna har antingen sidoutkast eller bakutkast. De kan också finfördela gräset (så kallad mulchning) så att det fördelas jämt över gräsmattan som gödning. På ytor med kraftigt och högt gräs bör klippaggregat med sidoutkast användas för att klara av de stora gräsvolymer som uppstår. Resultatet med sido- och bakutkast är att klipparen lämnar misspyrdande strängar av gräs som antingen torkar eller ruttar på platsen om de inte tas bort. Man kan använda uppsamlare för att

undvika grässträngar, men då tillkommer arbetsmomentet med att tömma uppsamlaren. När man använder uppsamlare och forslar bort gräset förs näring bort från gräsmattan.

Det finns även motordrivna cylinderåkgräsklippare på marknaden. De används framför allt på plana gräsytor där man eftersträvar extra hög nivå på skötseln, till exempel golfbanor. Generellt kan sägas att det krävs cylinderklippare för att åstadkomma en riktigt fin prydnadsgräsmatta medan bruksgräsmattor brukar kunna skötas med rotorklippare med tillfredsställande resultat. Cylinderklippare kan klippa gräset lägre än en rotorklippare vilket bidrar till en tätare och jämnare gräsmatta.

Täta klippintervaller ger ett prydligare och jämnare resultat både med rotor- och cylindergräsklippare. Hur välslipade knivar man har påverkar också resultatet. I anläggningar med många rabatter och vinklar kan det vara svårt att få bra resultat med en åkgräsklippare. Här kan handgräsklippare vara att föredra.

De motordrivna åkgräsklipparnas stora fördel är deras klippkapacitet. De får också räknas som användarvänliga eftersom de erbjuder en bra arbetsställning som inte sliter på kroppen under förutsättning att man inte arbetar för långa arbetspass. Nackdelarna med motordrivna gräsklippare i en historisk miljö är att de ger ett modernt klippresultat och att de bullrar och stör upplevelsen för besökarna. Stora maskiner ger dessutom mindre precision vid klippningen och kan lättare orsaka skador på träd och rabatter. När man räknar på effektiviteten hos motordrivna gräsklippare får man inte glömma att räkna på tiden det tar att serva, rengöra, skaffa drivmedel, tanka samt att hämta och ställa tillbaka dem i garaget. Kostnader för inköp av maskinen och bränsle tillkommer också. Batteridrivna åkgräsklippare finns nu på marknaden, men har än så länge alltför begränsad klippkapacitet för att vara aktuella i större trädgårdar.

Skötsel med lie

Vill man ha en historisk skötsel i en trädgårdsanläggning från före 1900-talet är det korrekta att slå gräset med lie. Lien är ett enkelt, pålitligt och billigt redskap, men det krävs vana för att hantera den. Erfarenhet behövs också för att kunna knacka eller slipa lien för att hålla den skarp. Ju kortare gräs desto mer vana och hantverksskicklighet krävs av den som slår.

På Gunnebo slott i Mölndal, en anläggning från slutet av 1700-talet, har man sedan flera år arbetat

¹⁵ Uppgift via e-post, Maria Flinck, februari 2017.

¹⁶ Muntlig uppgift, Henrik Morin och Sara Utter, april 2017.

med att låta skötseln vara en del av den publika upplevelsen. Man utför viss del av skötselarbetet på samma sätt som man gjorde förr och berättar på så vis samtidigt om det historiska hantverket. Man levandegör och förvaltar därmed trädgårdsanläggningen på en och samma gång.

På Gunnebo slott har försök gjorts med gräsmatteslätter på prydnadsgräsmattorna sedan 2012. Man har provat olika historiska skötselintervaller: en gång per vecka, en gång varannan vecka samt en gång var tredje vecka. Det sistnämnda var det trädgårdsmästaren och trädgårdsläraren Anders Lundström 1833 rekommenderade som lämpligt för svenska förhållanden.

Det är skillnad på hur man använder en lie för att slå en prydnadsgräsmatta med kort gräs jämfört med när man slår en äng. Markytan måste vara jämn för att man ska kunna uppnå ett bra resultat på gräsmattan. Ganska ofta blir det halvcirkelformade gula eller bruna ränder efter lien eftersom det är svårt att slå helt jämnt. Dessa redskapsspår gör att mattan får ett annat uttryck än när den klippts med maskin.

Gräsmatteslättern består av flera arbetsmoment: först knackas lieeggen vass på ett städ om det är en

Här syns både bågformade spår efter liebladet som skurit genom gräset och spår av slätterpersonens fotsteg. Fotstegen försvinner efter något dygn medan spåren efter lien är synliga i flera dagar. Bilden är tagen vid Gunnebo slott 2015. Foto: Daniel Lundberg.

knacklie eller slipas vass på en slipsten om det är en sliplie. Därefter monteras liebladet på lieorvet (skaffet) och lie-eggen bryns med en brynsten för att bli riktigt skarp. Sedan kan slättern börja. Man slår i ungefär fem minuter innan man bryner igen. Så fortsätter arbetet tills det är färdigt.

För att kunna slå korta gräsmattor effektivt krävs dessutom att gräset är fuktigt av morgondagg. Senare under dagen torkar solen och vinden gräsmattan så att det blir svårt att slå.

Försöken med lie på Gunnebo slott visar tydligt att lien är både effektiv och ändamålsenlig förutsatt att man erövrat hantverket. Det tar visserligen längre tid att slå gräsmattan med lie än det tar att klippa den med handgräsklippare, men eftersom man ofta slår mer sällan behöver inte den totala tidsåtgången per säsong bli större. Resultatet när man slått gräset med lie är inte en perfekt gräsmatta mätt med moderna

Välten och kvasten var, liksom lien, viktiga redskap vid gräsmatteslätter. Först vältade man, dagen efter slog man med lie och därefter samlades gräset samman med en björkkvast. Foto: Daniel Lundberg 2017 och 2015.

mått, utan en gräsmatta som bär spår av historisk skötsel.

Förutom att göra försök med att slå gräsmattor med lie har man på Gunnebo slott även provat de historiska redskapen vält, för att jämna till, och björkkvast, för att sopa ihop gräset. (Kvistar användes förr också vid skötsel av andra ytor i trädgården: exempelvis för att städa grusgångarna och för att sopa bort snön framför huset). Dessa redskap var självklara vid äldre gräsmatteskötsel med lie.

Vid försöken konstaterades att välten inte krävde någon högre grad av hantverksskicklighet och att björkkvasten är ett ändamålsenligt redskap för att samla ihop det avslagna gräset efter slättern. Om man väger in historisk trovärdighet vid val av skötsel är den sistnämnda ett lämpligare redskap än en modern plasträfsa. En nackdel med kvasten visade sig dock vara att den var påfrestande att arbeta med på

stora ytor, främst för axlar och armbågar. Slutsatsen blev ändå att kvasten förtjänar att fortsätta prövas om man vill visa historiskt skötselhantverk i sin trädgård.

Man kan också låta gräset växa sig högt även på centrala ytor i en historisk trädgård. Så gör man exempelvis på 1700-talsanläggningen Stabergs bergsmansgård utanför Falun, där man har slagit vissa ytor i fruktträdgården med slätterbalk och lie sedan slutet av 1990-talet, då trädgården restaurerades. De första åren slog man under den första halvan av juli och klippte därefter med gräsklippare resten av säsongen. En orsak till att man till att börja med endast slog vissa ytor med lie och slätterbalk var att många besökare uppfattade gräset som ovårdat när det inte var kortklippt. Genom att skapa kontrast mellan klippta ytor och högt gräs samt informera om att skötseln var ett medvetet val kunde man vända besökarnas inställning. Då blev de istället intresserade och många kommenterade den vackra blomningen i gräset. Vid en inventering sommaren 2016 visade det sig att det fanns en större andel ängsväxter och en mindre andel gräs i de ytor som slagits jämfört med de som klippts med gräsklippare. Sedan 2016 slås alla gräsmattor i fruktträdgården med lie eller slätterbalk vid fyra tillfällen per säsong i avsikt att magra ut gräsmattan. Fruktträden gödslas genom att pelleterad gödsel spettas ner. På så sätt kommer inte näringen gräsets yttliga rötter till godo.

Fruktträdgården på Staberg i Dalarna i juli 2015. Det högra kvarteret är ännu inte slaget. Lie är det historiskt riktiga redskapet, men om gräset under 1700-talet här hölls kort eller fick växa långt för att tas till foder vet man inte. Foto: Helena Kåks.

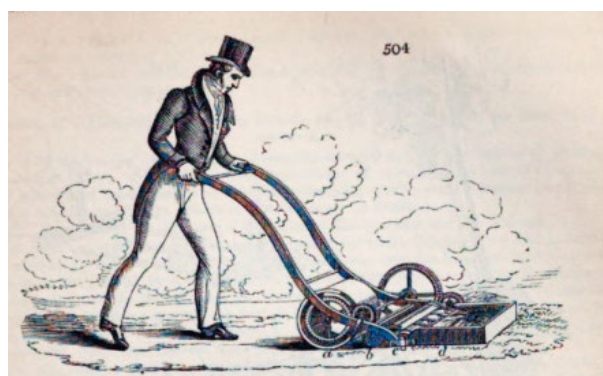
I de flesta trädgårdar är det i dag inte möjligt att slå stora gräsmattor med lie, men kanske kan man ändå överväga att låta någon yta skötas på traditionellt sätt? Lien är också ett bra redskap för att slå slänter och en del kanter som man annars trimmar. Har man större gräsmattor, där man vill låta gräset växa sig högre för att sedan slås med lie vid ett eller flera tillfällen under säsongen, kan man undersöka om man kan samarbeta med Naturskyddsföreningen, hembygdsföreningen på orten eller liknande och på så sätt få hjälp med slättern. En kombinationsskötsel kan också vara en möjlighet: man kan exempelvis slå gräset med lie en gång mitt på sommaren och därefter klippa det med gräsklippare.

När man på Julita gård 2015 jämförde tidsåtgången för att klippa gräset med en större åkgräsklippare på en avgränsad yta i parken en gång per vecka under sommarhalvåret med att slå det med lie vid ett enda tillfälle, blev resultatet att lieslättern inklusive bortforslingen av gräset tog drygt dubbelt så lång tid som gräsklippningen. Då räknades inte tidsåtgången för skötsel av gräsklipparen och inte heller arbetet med

Ovan: I marknadsföringen av de nya gräsklipparna var det ofta kvinnor och barn som klippte gräset, ett sätt att poängtera hur enkelt det var att köra dem. Amerikanskt reklamkort från cirka 1870–1900, Boston Public Library (PD).

T.h.: Den första gräsklipparen patenterades av Edwin Beard Budding 1830. Traditionen att välta gräsmattan i samband med att gräset slogs levde kvar hos de första cylindergräsklipparna där en vält var monterad efter och en före cylindern. På Buddings modell fanns även en låda för uppsamling av gräsklipp. Illustration av Branston, ur *An encyclopædia of gardening*, 1834, s. 553 (PD).

att räfsa området på våren för att avlägsna gammalt gräs och löv (så kallad fagning). Mest tid gick just till bortforsling av gräset vilket gjordes med handräfsning och traktorkärta. Med lieslätter blev gräsyntans utseende förstas också helt annorlunda – en ängslik gräsmatta med blommande örter jämfört med en kortklippt grön matta.

Skötsel med manuell cylindergräsklippare

Gräsklipparen uppfanns av britten Edwin Beard Budding och patenterades 1830. Det var en cylindermodell i gjutjärn med tre knivblad. Trädgårdsmästaren i Regent's Park i London var en av de första som fick testa gräsklipparen och efter fyra månaders arbete förklarade han sig mycket nöjd.¹⁷ I marknads-

föringen av gräsklipparen kunde man läsa: "Gentlemen will find my machine an amusing & a healthy exercise plus do the work of 6 men."¹⁸

Cylinderklipparen har genom åren genomgått ett flertal förändringar och förbättringar men den bygger fortfarande på samma princip som Buddings ursprungliga modell. Grässtråna klipps av mot ett fast skär på samma sätt som en sax klipper. I Sverige har det funnits gräsklippare åtminstone sedan 1860-talet, men de var dyra till att börja med. Årtiondet därefter verkar gräsklippare ha blivit mer vanliga,¹⁹ men det dröjde till efter sekelskiftet 1900 innan de slog igenom allmänt, vilket troligen hängde ihop med att många människor flyttade till städerna och att mindre gräsmattor vid villor och egna hem då blev vanligare.

¹⁷ När uppfanns gräsklipparen?, 2012.

¹⁸ Pickup, 2015, kap. 2.

¹⁹ Muntlig uppgift, Per Larsson, februari 2017.

Att använda en manuell cylinderklippare är idag ett möjligt alternativ för skötsel av gräsmattor från slutet av 1800-talet och senare. På Gunnebo slott har alla prydnadsgräsmattor klippts med manuell cylindergräsklippare sedan 1996, förutom de som slagits med lie sedan försöken med gräsmatteslätter påbörjades 2012.

Fördelarna med manuella cylindergräsklippare är att de passar i historiska miljöer, är tysta, ger ett bra historiskt klippresultat, ger motion och inte kräver något drivmedel. Nackdelarna är att det är tidskrävande att klippa med handdriven cylinderklippare jämfört med en motordriven klippare. Arbetet kan också vara fysiskt tungt om gräset är högt eller terrängen sluttar. Gräsklippning med handdriven cylinderklippare behöver göras minst var tionde till fjortonde dag.

Många av de cylinderklippare som i dag finns på den svenska marknaden är för hobbybruk. De har hjul och andra smådelar av plast för att bli lättare, men de går fort sönder om man använder dem mycket. Tyvärr är det svårt att få tag på handdrivna cylinderklippare för yrkesbruk.

Prydnadsgräsmattorna på Gunnebo slott utgör sammanlagt cirka 2 700 kvadratmeter och har skötts helt utan motordrivna maskiner i tjugo år (1996–2017). Maskin används bara i form av trimmer med snöre till puts av kanter var tredje vecka under växtsäsong. På bilden klipps orangeriparterren med handdriven cylinderklippare. Kring stenarna, som är plintar för krukor med orangeriväxter, slås gräset med trimmer och snöre för att få distinkta linjer. På denna bild från 2017 är stenskanterna inte trimmade. Foto: Joakim Seiler.

Skötsel med cylindergräsklippare dragen av häst

De små cylindergräsklippare som användes under 1800-talet kunde manövreras av en person. De medelstora gräsklipparna krävde två personer, en som puttade redskapet framför sig och en som drog det bakom sig, medan de största drogs av ponnyer, åsnor eller hästar.²⁰

Några belägg för att hästdragna gräsklippare förekommit i Sverige vid den tiden har inte hittats, men man vet att under andra världskriget klipptes

²⁰ *The Old Lawnmower Club.*

golfbanor med häst i Örebro.²¹ De senaste åren har flera svenska kommuner börjat använda hästdragna cylinderklippare för att klippa större gräsytor i stadernas parker. Ofta är detta ett led i kommunernas miljöarbete, men den positiva sociala aspekten framhålls också – människor blir engagerade och tycker hästarna är ett trevligt inslag i stadsmiljön. Att låta hästar klippa gräset i historiska parker kan vara en möjlighet som får samma positiva effekter. För att gräsklippning med häst ska fungera bra krävs relativt stora gräsytor. Ytan måste vara förhållandevis jämn och det bör inte finnas alltför många hinder i form av träd, buskar och annat som hästarna måste väja för. En annan förutsättning är naturligtvis att det finns någon inom rimligt avstånd som kan åta sig klippningen om anläggningen inte har egna hästar. Hästgräsklippare kan ha olika bredd och köras

²¹ Muntlig uppgift från Gustav Olsson, vars pappa drev en golfbana i Vingåker, där man hade en greenkeeper som tidigare arbetat i Örebro och som berättade om gräsklippning med häst på Örebro Golfklubb under kriget. Hästen hade skyddskor för att inte skada gräsmattan.

Gräsklippning med hästdragen cylinderklippare i Hagaparken i Stockholm. Här sitter föraren bakpå klipparen, en annan variant är att gå bredvid och hålla i tömmarna. Foto: Kolbjörn Waern.

med en eller två hästar. Ibland kan man koppla på extracylindrar för att öka klippbredden. Med dessa cylindrar på sidorna kommer man lättare åt att klippa under buskage.

Att klippa gräs med häst ger helt andra förutsättningar när det gäller kostnader, skötsel, kunskap och upplevelsevärden än övriga skötselmetoder. I Bulltofta rekreationsområde, där Malmö stad bedriver försök med ekologisk, uthållig parkskötsel, har man konstaterat att maskingräsklipparen orsakar trettio gånger högre koldioxidutsläpp än hästklipparen per säsong. På ytor med högre gräs, som klippas mer sällan med maskingräsklippare, blir utsläppet tio gånger högre. Slutsatsen i projektrapporten var att "[i] de fall då kortklippt gräs är nödvändigt bör hästen användas vid skötseln".²²

²² Johansson m.fl., 2011, s. 30.

Gräsmatta klippt med robot på Engelsbergs bruk i Västmanland.
Foto: Engla Ragnarsson.

Skötsel med robotgräsklippare

Robotgräsklippare har sedan sekelskiftet 2000 blivit mer och mer populära i privata trädgårdar. De har hela tiden utvecklats och en modern robotgräsklippare kan idag klippa upp till 5 000 kvadratmeter. Den klarar dessutom sluttningar med upp till 45 graders lutning. Det börjar därför bli intressant att använda dem även i större trädgårdar. Att låta robotar klippa gräset i en historisk park kan tyckas väldigt ohistoriskt, men är egentligen inte mer opassande än att använda en maskindriven åkgräsklippare.

För att en robotgräsklippare ska hålla sig på en bestämd yta krävs att en begränsningskabel grävs ner i marken. Klipparen kan korsa plattlagda gångar i nivå med gräset men inte grusgångar, då skadas knivarna. Klipparen kommunicerar via en app i en smart telefon och man får ett meddelande om roboten till exempel har fastnat. Robotgräsklipparnas stora fördelar är att de inte kräver någon förare och att de drivs med el och därför inte avger några avgaser. De är också tysta och små och kan därför mycket väl klippa i en publik miljö utan att de märks så mycket. En möjlighet är också att låta dem klippa på natten.

En robotgräsklippare behöver visserligen ses till då och då, men tidsbesparingen är stor när det gäller personal. Ytterligare en fördel är att robotgräsklippare kan klippa under träd med låga grenar. Man

slipper då stamma upp träden alternativt arbeta i en besvärlig arbetsställning när man klipper och trimmar runt dem. En robotgräsklippare klipper normalt gräset på en höjd mellan tjugo och sextio millimeter. Den kör över ytan och vänder när den kommer till ett stopp eller en begränsningskabel, och på så sätt täcks hela klippytan in. Enligt gräsmatteentusiasten Olle Berg som bland annat skrivit boken *Gräsmattan – så lyckas du!* ger robotgräsklippare ett mycket bättre klippresultat än en rotorgräsklippare, men är inte lika bra som en cylinderklippare, som ger den jämnaste, tätaste och vackraste gräsmattan.²³

En fördel med robotgräsklippare är också att de, när de körs nattetid eller vid fuktig väderlek, förutom att klippa gräset även bekämpar spansk skogssnigel. En nackdel är att många igelkottar skadas eftersom de litar på att deras taggar skyddar dem när de möter en robot. För att undvika detta rekommenderar Naturskyddsföreningen att man inte kör robotgräsklippare under grynings- och skymningstimmarna.²⁴

Vid Tjolöholms slott i Bohuslän har man provat att använda robotgräsklippare på trädgårdens prydnadsgräsmattor. Där blev man inte nöjd med resultatet. Robotgräsklipparen, som rör sig oregelbundet, lämnade inte de raka spår i gräset som man ville ha. Dessutom drog den uppmärksamhet till sig från besökarna under till exempel guidningar, vilket upplevdes som störande av personalen. På Tjolöholm har man därför återgått till cylindergräsklippare på prydnadsgräsmattorna.

På Kulturen i Lund och Huseby bruk i Småland är man däremot nöjda med sina robotgräsklippare. I Lund låter man dem klippa bruksgräsmattor på morgonen mellan klockan sju och nio när endast få människor rör sig i anläggningen eller sitter på gräset. På Huseby bruk klipper en robot gräsmattor i köksträdgården på dagtid medan en annan klipper gräsytor längs bruksgatan. På Huseby bruk framhåller man särskilt värdet av att ha en tyst maskin som inte stör besökarna samt den stora tidsbesparingen. Både på Huseby och på Kulturen har man fått stöd klippa en gång i början av säsongen då gräset växer mycket och robotarna inte hinner med.

Skötsel med betesdjur

Tidigare i historien var betesdjur, som hjortar, kor och får, vanliga för skötsel av stora gräsytor i trädgårdar och parker. Detta av flera skäl; dels var de en

²³ Vanliga frågor om gräsmattor, 2017

²⁴ Robotgräsklippare hot mot igelkottar, 2016

Överst: Att använda betesdjur för att hålla gräsmattan kort kan också vara en möjlighet. Här syns sex får i två flyttbara hägnader beta på gräsmattan vid Reftele tingshus. Bilden är från 1946. AB Flygtrafik/Jönköping läns museum (PD).

Nederst: Fårbeta i Drottningholms slottspark med Drottningholms-teatern i fonden. Bilden är tagen 1942. 1924 inköptes en fårhjord som betade på Drottningholm fram till 1954. Även Stockholms stad har hållit får som betat på Norra Djurgården och Ladugårdsgärdet fram till 1991. Därefter har man anlitat entreprenörer som hållit och skött fåren. Foto: Carl Gustaf Rosenberg/Riksantikvarieämbetet (PD).

levande del av innehållet i parkmiljön, dels fick de bete och höll gräset kort. Vid vissa slott och herrgårdar i Sverige har det sedan 1600-talet även funnits "kaninholmar"²⁵. Kaninerna användes både som ett pittoreskt inslag i parkmiljön, som betesdjur och för att få tillgång till kött och skinn.

I stora parkanläggningar med vidsträckta gräsfält kunde särskilda så kallade haha-diken anläggas för att skapa ett osynligt hinder så att betesdjuren inte kunde komma in i trädgården närmast huvudbyggnaden. Dessa diken var dock inte så vanliga i Sverige.

Idag har betesdjuren återkommit i vissa parker och urbana grönområden. I Bulltofta rekreativområde i Malmö har både gräsklippning med häst och bete av gräsmattor prövats i ett försök att utveckla ekologisk,

uthållig parkskötsel. Försöket har pågått sedan 2005. Bulltofta är inte en historisk park eller trädgård, men är ändå ett intressant exempel.

I rapporten om försök med betesdjur i Bulltofta konstateras följande: "Betesdjur är mer än en gräsklippare. Förutom att betesdjuren ersätter bränsle-driven gräsklippning, ger bete som skötselmetod också höga biologiska värden och högre upplevelsevärden."²⁶

Vid utvärderingen konstaterades också att en stor del av miljöpåverkan kom från persontransporter av personal som skulle se till djuren. Om personer i parkens närhet eller de personer som redan arbetade där kunde se till djuren skulle denna miljöpåverkan kunna minska betydligt.

²⁵ Uppgift via e-post från Peter Dragsbo, maj 2017.

²⁶ *Betesdjur i Bulltoftaparken – Så tyckte besökare och närboende*, 2010.

Grässkötsel av högvuxna gräsmattor

Skötsel med slätterbalk

Väljer man att låta vissa gräsmattor i trädgårdsanläggningen få växa sig högre, vilket var vanligt förr, är slätterbalk ett alternativ till lien. Här gränsar gräsyteskötseln till skötsel av ångar. För den som vill fördjupa sig i detta ämne finns bra speciallitteratur (se *Referenser och länkar* i slutet av denna skrift).

Slätterbalken, eller slättermaskinen, började användas för slätter och skörd av säd i mitten av 1800-talet. Först drogs den av häst, senare av traktor. Ett attraktivt alternativ i historiska trädgårdar idag är hästdragen slättermaskin, men då måste man hålla egna hästar eller anlita en hästentreprenör. Det som idag oftast används är därför en motordriven handhållen slätterbalk.

Lie är det traditionella redskapet för att slå högväxande gräs. Framför allt på mindre ytor är det ett ändamålsenligt redskap. Här slås en av slänterna som omger den formella parken vid Gunnebo slott. Läs mer om skötsel med lie på s. 13–17. Foto: Joakim Seiler.

Den vanligaste slätterbalksmodellen har två rader med tandade skär som klipper av gräset genom att den ena raden rörs i sidled och den andra ligger fast. Handhållna slätterbalkar finns med olika bredd och kapacitet. De lämpar sig bra för plana ytor utan alltför många hinder. Vid val av redskap ska man uppmärksamma vibrationsnivåerna, en del handhållna slätterbalkar vibrerar mycket. Sådana modeller bör endast köras under korta arbetspass.²⁷ Fagning (vårstädning) av de ytor där redskapet skall användas är viktigt eftersom knivarna kan skadas av hårda föremål, exempelvis grenar som ligger kvar efter vintern. Detta gäller för övrigt också vid lieslätter.

²⁷ *Poängmetoden*, 2015, uppskattning av daglig vibrationsexponering, Arbetsmiljöverket.

På Fredriksdals friluftsmuseum i Helsingborg har gräsytor i Engelska parken, liksom museets ångar, skötts med slätterbalk under många år. Gräset slås efter midsommar och får ligga kvar på marken och torka. Det vänds ett par gånger under torktiden och ges senare som hö till museets djur. Foto: Anna Banks.

Överst: Historiskt exempel på kortklippt gräs längs med grusgången från Asa herrgård i Småland kring 1890. Foto: Forthmeiers Ateljé, Kulturparken Småland/Smålands museum (PD).

Nederst: Här syns ett nutida exempel där man endast har kortklippt gräs närmast grusgången. Bilden är från Engelska parken vid Tullgarns slott i Södermanland. Foto: Klara Holmqvist.

Skötsel med röjsåg

Ytterligare ett alternativ till lie och slätterbalk är röjsåg. Den används ofta på ytor där man inte kommer åt med gräsklippare, som är så små att det inte är lönt att ta dit en klippare eller där gräset av en eller annan anledning fått växa sig högt. Skillnaden mellan en röjsåg och en trimmer är att den förstnämnda är en kraftigare maskin som ofta är utrustad med sele och röstyre samt har utbytbart huvud. En trimmer är en mindre och lättare maskin med trimmertråd eller plastknivar som oftast används i privata trädgårdar. Till röjsågen kan man välja trimmertråd, gräsklinga eller slyklinga beroende på vilken typ av vegetation som ska slås. Röjsåg med trimmersnöre används oftast när man trimmar av gräs, till exempel runt träd eller byggnader. Röjsåg med gräsklinga skär av kraftigare gräs och klarar grövre växter som brännässlor, älgört och mindre sly. Resultatet liknar då det man får med en slätterbalk eller lie. En gräsklinga ger en jämnare snittyta jämfört med ett trimmersnöre. Gräset smulas heller inte sönder som när man använder snöre.

Röjsågen kommer åt i vinklar och vrår, under buskar och intill träd, men har också fördelen att man kan arbeta även där marken är ojämn, i slänter och runt fasta föremål. Resultatet blir dock aldrig lika fint som med en gräsklippare när man slår en jämn gräsyta. Det kan bli tillfredställande jämnt i alla fall.

Nackdelarna med röjsåg i en historisk miljö är att den bullrar och avger avgaser. Arbetar man med trimmersnöre slits detta dessutom snabbt och små plastbitar hamnar i naturen. Att arbeta med röjsåg och trimmer under långa perioder kan också vara slitsamt för kroppen och ge vibrationsskador.²⁸ För att som anställd få använda röjsåg med klinga krävs röjsågsörkort nivå RA.

Röjsåg med sele och röstyre. Trimmertråd kan användas där gräset inte är så kraftigt. Julita gård, Södermanland. Foto: Klara Holmqvist.

Batteridrivna röjsågar finns, men har ännu inte samma kapacitet som bensindrivna. Batteridrivna grästrimmer kan dock vara ett alternativ vid skötsel av kanter och liknande (se avsnittet *Putsning och kantskötsel*).

Om man låter gräset växa högt i trädgården kan det vara bra att hålla en remsa intill gångarna kortklippt så att gräset inte faller ut över gången. Detta kan underlätta skötseln och göra gångarna mer inbjudande för besökarna. Om detta var vanligt förr är oklart.

²⁸ *Poängmetoden*, 2015, uppskattning av daglig vibrationsexponering, Arbetsmiljöverket.

Övriga skötselåtgärder

Utöver själva klippningen kräver gräsmattan en mängd andra skötselåtgärder i form av till exempel kantsskötsel, gödsling och hantering av det klippta gräset. De viktigaste av dessa åtgärder beskrivs nedan. För ytterligare skötselmoment, såsom luftning, vertikalskärning, skadedjursbekämpning med mera, hänvisas till befintlig litteratur för ekologisk gräsmatteskötsel (se *Referenser och länkar* i slutet av denna skrift).

Putsning och kantsskötsel

Förutom klippning av själva gräsmattan läggs mycket arbete, idag liksom förr, på att sköta gräskanter och putsa bort gräset där gräsklipparen inte kommit åt. Gräs som växer högt intill trädstammar, häckar, runt staketstolpar och liknande anses ge ett ovärdat intryck. Med stora gräsklippare kommer man inte åt intill och gräset måste därför tas bort på annat sätt. När man förr slog gräsytor med lie kunde man komma närmare och ta bort gräs nära träd och andra föremål. Idag använder man oftast trimmer eller röjsåg med snöre till detta. Trimningssnöret kan dock orsaka stora skador på vedartade växter om man går för nära, vilket är lätt hänt. En skada på barken påverkar trädets eller buskens transport av vatten och näringsämnen och blir lätt inkörsport för svampsjukdomar. Ytliga trädrötter i gräsmattan påverkas på samma sätt om de får skador av gräsklipparens knivar.

Vid historisk grässkötsel bör man fortsätta ta bort högt gräs kring träd och andra objekt i formella trädgårdsanläggningar. Man kan vara mer tolerant när det gäller landskapsliknande parker och fruktträdgårdar. Kan man använda lie till detta moment spar man in på maskinarbete och undviker barkskador på vedartade växter. För att slå med lie invid fasta föremål krävs ett skarpt blad och skicklighet av utövaren.

På gräs- och broderiparterrer (för förklaring av ordet parterr, se avsnittet *Gräsmattans historia*) är skarpt skurna gräskanter en förutsättning för att mönstret och ytorna ska framträda. Även i 1800-talets trädgårdar med blomsterplanteringar och promenadgångar i gräsmattan krävdes skarpa avgränsningar mellan jord eller grus och gräs, för att ge det rätta prydliga in-

Trimming av gräs vid en stenkant på Gunnebo slott i Mölndal. Idag har bensintrimmern på bilden ersatts av en tystare, miljövänligare och mer ergonomisk (lättare) batteritrimmer. Personen på bilden bär skyddsglasögon och öronproppar. Foto: Joakim Seiler.

trycket. Till kantskärning har man traditionellt använt en plan spade eller en speciell halvmåneformad kantskärare, redskap som fortfarande används. Nu finns också maskindrivna kantskärare och sådana som monteras på handdrivna hjulhackor. Till grusharvar finns också tillbehör som skär gräskanterna samtidigt som man harvar gångarna.

Vill man sköta sina gräskanter på historiskt sätt använder man manuell kantskärare eller spade och klipper mellan skärningarna gräset med kantsax. Detta arbete är tidskrävande och kan vara fysiskt påfrestande. Med en maskindriven kantskärare går arbetet lättare, men man måste fortfarande manuellt hantera de grästorvor som skärs bort. Ofta kommer dessutom, oavsett redskap, en del avklippt gräs ut på gruset när man klipper gräsmattan eller gräskanterna mot en grusyta. Detta får man räfsa upp.

Överst

T.v.: En modern typ av kantskärare. Foto: Klara Holmqvist.

T.h.: Distinkta kanter skurna med kantspade efter uppspända linor vid Ericsbergs slott i Södermanland. Foto: Klara Holmqvist.

Nederst

T.v.: När man trimmar kanterna ofta men kantskär sällan kan gräset börja växa vertikalt på kanterna. Bilden är från Ericsbergs slott i Södermanland. Foto: Klara Holmqvist.

T.h.: Kantskärning med maskindriven kantskärare. Julita gård, Södermanland. Foto: Linda Jakobsson.

Överst: En näst intill osynlig stålkant som ger intryck av äldre tiders prydligt skurna gräsmattor i Carl Johans park i Norrköping.
Foto: Klara Holmqvist.

Nederst: Detta är en inte alltför ovanlig syn i offentliga miljöer där många människor passerar. Förutom att det ser trist ut kan stålkanterna utgöra en snubbelrisk. Bilden är från Carl Johans park i Norrköping. Foto: Klara Holmqvist.

Ett alternativ till att klippa gräs som växer ut över kanten med kantsax är att trimma bort det med snöre. Så görs till exempel på Ericssbergs slott i Södermanland. I denna barockpark lägger man stor vikt vid att hålla efter gräset så att kanterna förblir distinkta. Gräset på prydnadsgräsmattorna klippas två gånger per vecka och kanterna trimmas varannan eller var tredje vecka. Man kantskär ungefär vartannat år med kantspade. En mer generell rekommendation är att kantskära en gång per säsong och kantklippa varannan eller var tredje vecka. Gör man detta håller sig gräset på plats och kanterna håller sig jordrena.

Ett modernt sätt att lösa den tidskrävande kantskötseln är att sätta stålkantar som avgränsning mellan gräs och grus eller jord. Den stora fördelen är att kanten blir mer lättskött och att man får intryck av, åtminstone på avstånd, en perfekt skuren kant. När stålkanten har en brunsvart färg och gräset vuxit lite över kanten kan det vara svårt att skilja den från en traditionellt skuren kant. När stålet framträder tydligt får man däremot ett modernt intryck. Väljer man att använda kantstål bevarar man formen och spar arbete, men har rationaliserat bort det historiska hantverket.

Hantering av avklippt gräs

Historiskt sett har det avslagna gräset på gräsmattor och ängsytor alltid samlats upp. På prydnadsgräsmattorna har man av estetiska skäl inte velat ha avklippt gräs liggande och högväxande gräs från andra ytor har tagits till vara som hö. Då var det avslagna gräset värdefullt som foder till djuren, idag ses det ofta som ett problem att man måste ta hand om det.

Med moderna gräsklippare med mulchningsfunktion kan gräset finfördelas och spridas jämt över ytan så att det snart återgår som näring och mull till gräsmattan. Detta är en bra modern metod när man klipper ofta. Den göder gräsmattan och spar arbete. Man kan också välja att använda en uppsamlare för att få bort det avklippta gräset. Uppsamlingslåda fanns redan på de tidiga cylindergräsklipparna.

Det är viktigt att tänka på att det inte ligger kvar avklippt gräs på stenar placerade på gräsmattan (krukplintar, gravstenar etc.), eftersom detta fungerar både som gödning för mikroorganismer och håller kvar fukt i stenen, vilket ger en snabbare påväxt.²⁹

När man slår med lie på Gunnebo slotts prydnadsgräsmattor sopas gräset samman med en björkkvast

Bortforsling av slaget gräs med högafflar och traktorkärra vid Julita gård i Södermanland. Gräset i kärran trampas till så att det ryms mer. Foto: Klara Holmqvist.

eller räfsas ihop med plasträfsa för att sedan användas till täckodling i köksträdgårdarna. Det blir små mängder gräs vid många tillfällen under sommarhalvåret. När man klipper med cylinderklippare med kort klippningsintervall blir gräsklipppet så kort att det inte behöver samlas upp utan återgår till gräsmattan.

Vid slätter av ängslika gräsmattor blir det stora mängder gräs vid ett tillfälle. När man samlar ihop gräset får man antingen handräfsa eller använda någon typ av maskin- eller hästdragen höräfsa. En gammaldags höräfsa kan relativt enkelt byggas om så att den kan dras efter en mindre traktor eller ATV (fyrhjuling). Utomlands finns mindre höräfsor anpassade till enaxeltraktorer. Dessa borde kunna vara användbara även i svenska trädgårdar och parker.

Räfsningen påverkas av hur man har slagit gräset. När man arbetar med lie har man fördelen att gräset lämnas i en sträng som är lätt att samla upp. En slätterbalk lämnar inte gräset i en sträng men lägger stråna i samma riktning. Slår man gräset med röjsåg med gräsklinga skärs gräset av. Det hamnar då i oordning på marken och blir svårare att räfsa. En röjsåg med snöre slår sönder grässtråna i små bitar vilket gör att gräset klumpar ihop sig och kan vara svårt att samla upp. Olika typer av snören ger olika resultat. Stubbhöjden, det vill säga höjden på gräset som är kvar, påverkar också räfsningen. Ju högre

²⁹ Runstenar, 2012.

stubbhöjd desto mer svåräfsat blir det, eftersom det avskurna gräset fastnar när man ska samla ihop det.

Om gräset ska användas till hö behöver det torkas. Detta kan antingen ske på marken eller i hässja. Även om gräset inte ska användas till hö är det en fördel om det får ligga och torka några dagar på marken innan det forslas bort. Då blir det mindre i vikt och volym. Tänk också på att om man lägger stora mängder färskt gräs i komposten riskerar man att materialet blir så kompakt att nedbrytningen inte kommer igång och att kol-kvävebalansen rubbas. Därför är det bra om gräset kan spridas ut på flera komposter och vändas runt så att det blandas med annat kompostmaterial.

Skötseln av gräsmattan under vår och höst

På våren bör gräsmattan torka upp ordentligt innan klippningen påbörjas. Det är också nu man ska räfsa bort kvarvarande löv och kvistar som ramlat ner. Särskilt på en gräsmatta som inte hålls kortklippt, utan slås med lie eller slätterbalk, är det viktigt att få bort gammalt gräs och andra ojämnheter för att gräset ska utvecklas bra och slättern underlättas.

När grässets tillväxt avtar under hösten är det dags att sluta klippa. En klipp höjd på ungefär femtio millimeter brukar rekommenderas vid sista klippningen så att gräset inte är för kort och därmed blir extra utsatt för kyla. Gräs som är högre kan tryckas ner av snön, vilket ger en gynnsam miljö för svampar som skadar gräsmattan. Detsamma gäller gräsklipp som ligger kvar. Det bör alltså samlas upp vid sista klippningen.

Om gräsmattan ligger så till att den täcks av nedfallna löv under hösten bör dessa samlas upp och tas bort. Detta skötselmoment har ansetts viktigt även tidigare i historien, eftersom ett tjockt lager löv är ogynnsamt för gräset. Ett modernt alternativ är att klippa sönder löven med gräsklippare. Då fungerar de som jordförbättring och näring återförs till gräsmattan.

När gräset slutar växa blir maskhögarna på gräsmattorna mer påtagliga, särskilt om gräset är kortklippt. I England har man ansett att dessa högar måste avlägsnas i en välvårdad gräsmatta. Genom historien har olika metoder använts för att sprida ut eller ta bort dem. Det finns dock inga belägg för att detta skötselmoment förekommit i Sverige, även om dagmaskarna producerar högar även här.

Gräsmattans skötselsäsong har ökat på grund av klimatförändringarna. Det märks tydligt; idag måste

gräsklippningen börja tidigare på våren och fortsätta längre på hösten på grund av det varmare klimatet. Under höst och vår växer inte gräset när temperaturen understiger +10 grader Celsius. Mossan växer dock även vid lägre temperaturer.

Gödsling och vattning

Gödsling och ”topdressing” har tidigare varit ett skötselmoment under gräsmattans viloperiod.

Då man finner att gräset afmattar i växten öfverbredes gräsplanen, om hösten eller under vintern, med väl brunnen och fint sönderdelad gödsel, en tum tjockt. Så snart jorden eller rättare gräsplanen är fri för is och snö om våren, jemnkrautas gödseln och planen vältras; derigenom får gräsmattan en stor förkofran.³⁰

Denna uppgift från 1852 är den tidigast kända om gödsling av gräsmattor i Sverige. I annan litteratur rekommenderas gödsling framför allt vid anläggning av gräsmatta om jorden är mager. Inom modern gräsmatteskötsel har konstgödsel använts då man eftersträvat en perfekt, tät, grön matta. Gräsklippen har avlägsnats och man har istället tillsatt konstgödsel. Tack vare ökad miljömedvetenhet används sådan inte längre på gräsmattor i samma utsträckning som tidigare under 1900-talet.

Det senaste halvsekle har vi haft möjlighet att hålla stora grönytor gröna och frodiga tack vare bevattning. Tidigare fick man acceptera att gräset blev gult vid torka. Under 2016 och 2017 var grundvattennivåerna i stora delar av Sverige ovanligt låga, vilket på många håll ledde till bevattningsrestriktioner. Troligen får vi vänja oss vid och anpassa oss till att inte ha obegränsat med vatten i framtiden.

Att förebygga slitage

Många av de offentliga historiska parkerna var tidigare privata anläggningar. I och med att många fler människor nu fått tillträde till dessa har slitaget på olika ytor ökat kraftigt.

I Sverige finns en föreställning om att man alltid kan vistas på gräsmattor, även i historiska parker. Svenskar är vana att gå, sitta, ligga och sola, äta picknickmat eller spela bollspel på gräset. Alla dessa aktiviteter kan vara problemfria om de utförs av några få personer, men om det handlar om ett stort antal besökare blir slitaget ett problem. Det är heller

³⁰ Lundström, 1852, s. 382.

Slätterkarlar slår krocketplanen inför krocketspel. Det var viktigt att gräset var kort och ytan helt jämn. Notera att på bilden används fortfarande lie trots att gräsklipparen varit uppfunnen i fyrtio år. Gravyr "Preparing for Croquet" från 1871 av Edward Hughes. The Old Print Shop, New York (PD).

Midsommarfirande på Gunnebo i nära anslutning till slottet, 2014. Foto: Ida Johansson.

inte ovanligt att gräsmattor används som parkeringsplatser av till exempel hantverkare eller andra som besöker parken med bil. Särskilt under vår och höst när marken är mjuk kan detta ge stora skador.

I formella historiska trädgårdar fanns förr olika typer av gräsmattor, med olika status. Vissa fungerade som prydnader, arkitektoniska element som man besåg men inte beträdde. Andra var bowlinggreener eller bowlingrinparterrer, det vill säga gräsmattor avsedda för bollspel, som herrskapet kunde beträda. Vidare fanns trädgårdsgångar av gräs, som höll sig fina om de användes av ett fåtal människor. Där fanns också ytor som vi idag klassar som bruksgräsmattor, som man troligtvis inte gick på eftersom gräset där ofta var högt. Alla visste att det var strängt förbjudet att gå i det höga gräset eftersom det försvårade lieslättern. Dessutom blev man smutsig och blöt. Gräsmattor som betades av djur kunde beträdas när gräset där var kort. De relativt intensivt skötta bruksgräsmattor med kort gräs som dominerar i många parker idag är ett resultat av dagens maskinpark.

I arbetet med slitageproblem i historiska parker behöver man ofta arbeta långsiktigt och pedagogiskt med att få besökare att förstå värdet av det gröna kulturarvet och att parker och trädgårdar är känsliga miljöer. Man kan exempelvis fråga: om parkens tiotusentals besökare gjorde som du gör, hur skulle parken klara av det? Enstaka reglerande skyltar kan

i vissa fall vara nödvändiga. De kan med fördel formuleras positivt och pedagogiskt. En uppmaning av typen "Hjälp oss värda det gröna kulturarvet – gå/kör inte på gräsmattan" kan ersätta äldre tiders mer ogästvänliga förbudsskyltar. Diskreta fysiska hinder, som leder besökare att gå där man vill att de skall gå, kan också vara ett medel; även i dag undviker folk att gå i högt växande gräs.

I frågor om tillgänglighet och slitage krävs en lyhördhet för olika intressegrupper och en förmåga till kommunikation, dialog och förhandling. Medvetenheten om att det gröna kulturarvet ofta utgörs av känsliga miljöer behöver spridas, liksom förståelsen för vilka värden som riskerar att gå förlorade vid alltför hårt slitage.

I ett flertal historiska parker hålls idag konserter eller andra stora evenemang på gräsmattorna, vilket sliter hårt. Om de kulturhistoriska värdena i trädgårdarna uppmärksammas mer, kan det förhoppningsvis få till följd att olämpliga evenemang blir mer sällsynta.

På Gunnebo slott har man, efter att ha använt en bruksgräsmatta som evenemangsområde ett flertal år, valt att anlägga en hårdgjord yta på behörigt avstånd från den känsliga historiska miljön. Man skall kunna uppleva den historiska trädgården utan att den skymms av teaterkulisser eller läktare. Hårdgjord mark gör området mindre väderkänsligt och mer tåligt för hög belastning både av personer och av tung trafik.

Diskussion kring skötsel av gräsmattor

Hur ska vi då sköta gräsmattorna i våra historiska trädgårdar? Förespråkare av lieanvändning, manuell cylinderklippare och gräsklippning med häst har ofta många bra argument för sina val av metoder: det är miljövänligt, det ger bra – kanske till och med bäst? – resultat, det stör inte människor och djur med oljud och avgaser utan är tvärtom ett uppskattat inslag för dem som besöker trädgården. Dessutom håller man liv i ett traditionellt hantverk. Samtidigt finns förstås motargument: det går nästan alltid åt mer tid och tid är ofta en knapp resurs.

När man funderar på tidsåtgång kan det vara givande att göra en jämförelse med historiska byggnader och byggnadsvård, där man i en annan utsträckning väljer redskap, material och skötselåtgärder som anpassats till objektet, och inte endast tittar på effektivitet och ekonomi. Även i trädgårdar påverkar vårt val av skötsel de kulturhistoriska värdena. Det är inte heller säkert att tidsåtgången vid historisk skötsel ökar om man samtidigt minskar andelen ytor som sköts intensivt. En mer diversifierad skötsel kan vara fördelaktigt både i fråga om tidsbesparing och för att ge ett intryck som bättre stämmer överens med hur gräsytorna såg ut tidigare under historien.

Många arbetsmoment som förr utfördes manuellt görs numera med hjälp av maskiner. Ofta används maskiner för att det är tidsbesparande, ibland för att det är mer ergonomiskt och ibland oreflekterat – av ren vana. Resultatet jämfört med äldre hantverksmetoder kan vara både bättre eller sämre. Sköts trädgården med moderna metoder kan vissa skötselresultat bli för perfekta och ger då inte ett historiskt trovärdigt intryck. I andra fall kan den moderna skötseln ge resultat som är tydligt sämre än vid äldre hantverksmässig skötsel.

Skötsel med historiska metoder kan vara ett sätt att visa upp och bevara ett hantverk och kommunicera med besökare kring historisk skötsel. Ett personligt möte mellan besökare och trädgårdsmästare blir ofta en positiv och minnesvärd upplevelse. Själva skötselhantverket har också potential att vara ett aktivt arbete för att efterleva Unescos konvention om det

immateriella kulturarvet, där traditionella hantverk är en viktig del.

Ibland kan det vara svårt att motivera någon som alltid arbetat med motordrivna maskiner att gå över till alternativa skötselredskap som lie och räfsa. Eftersom slätter med lie kräver teknik och övning så är det viktigt med en positiv inställning för att lyckas. Att involvera alla anställda och eventuella entreprenörer som jobbar med gräsyteskötseln, genom att tydligt förmedla bakgrund och målbild, är därför nödvändigt om man väljer att sköta gräsytor på ett historiskt sätt. Om man ska få ett bra resultat måste den som ska utföra skötseln förstå hur det ska göras och varför det ska göras på ett visst sätt.

Att ta hänsyn till miljön är angeläget. Utsläpp av växthusgaser och andra miljöfarliga ämnen från gräsklippare och andra maskiner är betydande. Genom att minska användningen av bensin- och dieseldrivna maskiner minskar utsläppen och de som arbetar får en förbättrad arbetsmiljö. Om man låter vissa gräsytor växa höga och tillåter örter och gräs att blomma gynnas dessutom pollinerande och fröätande insekter. Historiska parker och trädgårdar är ofta populära besöksmål och kan därför bli förebilder och ge inspiration till besökarna. Metodval i besökssträdgårdar kan på så sätt fungera som goda exempel på hur man kan sköta även sin privata trädgård.

Vi kommer i framtiden troligen att se fler alternativ än gräs på våra gröna golv. Begreppet den ”gräsfria gräsmattan” (*the grassfree lawn*) kommer från England där man försökt hitta alternativ till den skötselintensiva traditionella gräsmattan. En gräsfri matta kan bestå av tusensköna, klöver, revsuga, smörblomma, smultron och många andra arter. Tanken är att denna gräsmatta kräver mindre skötsel samtidigt som den attraherar fler insekter, bättre absorberar regnvatten och tillför en vacker blomning. Inom *The Lawn Project* på Sveriges Lantbruksuniversitet har man utvecklat alternativa gräsmattor för svenska förhållanden. Tanken att odla andra arter än gräs, där gräset inte trivs, är inte ny, utan fanns redan på 1800-talet.

Slutsatser

I en historisk trädgård arbetar man ofta för att bevara anläggningen och visa den som den såg ut under en viss tidsperiod. Ibland bevarar man de historiska dragen i vissa delar av trädgården och har moderna inslag i andra. En trädgård har ofta vuxit fram under en längre period och består nästan alltid av flera tidslager. Dessutom förändras en trädgård ständigt; träd växer sig höga, växter sprider sig eller dör, och områden som inte sköts växer igen. Hur trädgården utvecklas och förändras är alltid beroende av skötsel-hantverket och de människor som arbetar med detta. I en besöksträdgård kan skötseln vara både en tillgång och ett problem. En högljudd grästrimmer stör besökarna och deras upplevelse. Att få titta på vid beskärning, plantering och liknande sysslor är däremot ofta uppskattat. Att arbeta med historisk skötsel kan bli ett tillfälle att skapa intresse och kommunicera med trädgårdens besökare kring hantverk, miljö, historiska och moderna ideal samt trädgårdshistoria i allmänhet. När man visar traditionellt trädgårdshantverk erbjuder man besökarna en ny upplevelse. Trädgårdsmästare som slår gräsmattor med lie är en ovanlig syn, medan personal på bensindrivna gräsklippare kan ses överallt.

Under gräsmattans historia har gott om resurser lagts på vattning och gödning av gräset för att hålla mattorna i toppskick. Mycket tid och kraft har också lagts på att få bort mossor och blommor som betraktas som ogräs. Tack vare en ökad miljömedvetenhet arbetar man nu på de flesta ställen för att minska användningen av gifter, konstgödsel och behovet av bevattning. En större tolerans för andra växter än gräs i gräsmattan verkar också vara på väg tillbaka. Detta kan gå hand i hand med historisk gräsyteskötsel, men behöver inte göra det. Beroende på tidsperiod och miljö kan både blommande och helt ogräsfria gräsmattor vara eftersträvarvärda. En prydnadsgräsmatta som klipps ofta, på låg höjd, och där man hela tiden för bort det avklippta gräset, är känslig för torka och utarmas lätt. Man får avgöra från fall till fall hur man hanterar detta. Kanske har vi vant

oss vid alltför välmående gräsmattor, liksom vi vant oss vid alltför stora och alltför många kortklippta mattor?

In the past, it was accepted that the lawns of Versailles would turn yellow for three months in the summer, and then become green again in the fall. It is only very recently that the aesthetics of 'cleanliness' have extended from the interior to the exterior, that the velvet surface has become plastic.³¹

Om man kan förklara varför gräset ser ut som det gör så kan man få förståelse för de val som man gjort och på sikt förändra idealen. En gräsmatta som tillåts växa högre än de trettio till femtio millimeter som vanligen rekommenderas kan mötas av negativa reaktioner, men med information kan reaktionerna vändas till intresse, ökad kunskap och uppskattning.

Metoder för grässkötsel bör väljas utifrån vilka mål och visioner man har för trädgården, efter en sammanvägning av en mängd faktorer, såsom tillgängliga resurser, miljöpåverkan och upplevelsevärden. Ett medvetet val är bättre än en slentrianmässig skötsel. Om man väljer en mer tidskrävande historisk skötsel på vissa gräsytor kan man prioritera de ytor som är mest välbevarade och som fortfarande används på samma sätt som när trädgården anlades. Man kan naturligtvis också utgå från var skötsel-hantverket och skötselresultatet syns bäst, för att tydligast möjligt kunna förmedla den historiska skötseln till trädgårdens besökare. Andra ytor kan då skötas mer intensivt.

Med ökad kunskap om historiska gräsytor och alternativa sätt att sköta dem kan man säkerställa att gräsmattans potentiella natur- och kulturvärden tillvaratas och utvecklas. Natur- och kulturvård kan gå hand i hand. Målbilden behöver inte vara perfekta gräsmattor, den kan vara historiska gräsmattor.

Vi hoppas att fler vågar pröva både nya och historiska metoder för skötsel av gräs i historiska trädgårdar.

³¹ Mosser, 1999, s. 61f.

Referenser och länkar

Litteratur

- Andréasson, A. 2007. *Trädgårdshistoria för inventerare*. Centrum för biologisk mångfald, Alnarp.
- Berg, O. 2015. *Gräsmattan: så lyckas du!*. Semic, Sundbyberg.
- Bete och betesdjur*. 2001. Jordbruksverket.
- Betesdjur i Bulltoftaparken – Så tyckte besökare och närboende*. 2010. LTJ-fakultetens faktablad 2010:24. SLU, Alnarp. http://pub.epsilon.slu.se/5465/1/herlin_e_al_101020.pdf (2017-09-06).
- Carlsson, Å. 2015. *Åter till Mulens marker*. Tore Hagman, Vårgårda.
- Den virtuella floran*. Databas. Naturhistoriska riksmuseet. <http://linnaeus.nrm.se/flora/> (2017-09-06).
- Drower, G. 2002. *Trädgårdens mästare: förnyare och uppfinningar i trädgårdshistorien*. Historiska Media, Lund.
- Dunér, S. & Dunér, K. 2004. *Den gyllene trädgården: trädgårdskonstens idé- och kulturhistoria från Adam till örtagård*. Prisma, Stockholm.
- Ekstam, U. & Forshed, N. 1992. *Om hävden uppbör. Betydelsen av hävdregimen i det förgångna*. Naturvårdsverket.
- Emanuelsson, U. 2009. *Europeiska kulturlandskap. Hur människan format Europas kultur*. Formas, Stockholm.
- Flinck, M. 1994. *Tusen år i trädgården: från sörmländska herrgårdar och bakgårdar*. Tiden, Stockholm.
- Flinck, M. 2013. *Historiska trädgårdar: att bevara ett föränderligt kulturarv*. Carlsson i samarbete med Riksantikvarieämbetet, Stockholm.
- Garrett, H. 2014. *Organic Lawn Care: Growing Grass the Natural Way*. University of Texas Press, Austin.
- Johansson, C. m.fl. 2011. *Ekologisk uthållig parkskötsel – ett fullskaleexperiment i Bulltoftaparken, Malmö*. LTJ-Rapport 2011:2. SLU, Alnarp. http://pub.epsilon.slu.se/5851/1/johansson_et_al_110311.pdf (2017-09-06).
- Lindgren, E. 1894. *Handbok i svenska trädgårdsskötseln*. Flodin, Stockholm.
- Lourdon, J. C. 1834. *An Encyclopaedia of gardening. Med trägravvyrer av Branston*. Longman, Orme, Brown, Green, and Longmans, London. <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=uc1.31175002081290;view=1up;seq=599> (2017-10-02).
- Lundström, A. 1852. *Handbok i Trädgårds-Skötseln*. Norstedt, Stockholm.
- Maskiner och redskap*. 1999. Jordbruksverket.
- Mollet, A. 2006[1651]. *Le jardin de plaisir = Der Lust Gärten = Lustgård*. Gyllene snittet, Uppsala.
- Mosser, M. 1999. "The saga of Grass: from the Heavenly Carpet to Fallow Fields". I *The American lawn*. G. Teyssot (red.). Princeton Architectural Press, New York.
- Müller, D. 1848–1853. *Trädgårds-skötsel*. Bonnier, Stockholm.
- Möller, L. 1993. *Trädgårdens natur: om den svenska och den engelska trädgården, om trädgårdar för barn, fjärilar och igelkottar, om humor och biskötsel, om tiden och förgängligheten samt om den gräsliga gräsmattan*. Bonnier, Stockholm.
- Naturbetesmarker*. 1994. Jordbruksverket.
- Naturvårdskedjan – för en effektivare naturvård*. 2011. Centrum för biologisk mångfald, Sveriges Lantbruksuniversitet.
- Nolin, C. 1999. *Till stadsbornas nytta och förlustande: den offentliga parken i Sverige under 1800-talet*. Diss., Stockholms universitet.
- Olausson, M. 2001. *Den engelska parken i Sverige under gustaviansk tid*. Byggförlaget, Stockholm.
- När uppfanns gräsklipparen?* 2012. Artikel på Illustrerad vetenskaps webbsida: <http://illvet.se/teknologi/uppfinningar-och-patent-nar-uppfanns-grasklipparen> (2017-10-13).
- Parken på Grönsö: om bevarande och utveckling av en historisk park*. 2012. K. J. Eklund (red.). Institutionen för stad och land, SLU, Uppsala.
- Parkvård i kulturmiljö: Råd och erfarenheter*. 2015. Statens fastighetsverk. <http://www.sfv.se/globalassets/broschyler/parkvard/parkvard-lag.pdf> (2017-09-06).
- Pickup, G. 2015. *What the British Invented: From the Great to the Downright Bonkers*. Amberly Publishing, Stroud.
- Poängmetoden, 2015, information om uppskattning av daglig vibrationsexponering hos Arbetsmiljöverket*: <https://www.av.se/halsa-och-sakerhet/vibrationer/fordjupning-om-vibrationer/poangmetoden/> (2017-09-05).
- Restaurering av betesmarker och ängar*. 2006. Jordbruksverket.
- Robotgräsklippare hot mot igelkottar. Svenska Dagbladet, 2016-08-05.

<https://www.svd.se/robotgrasklippare-skadar-igellkottar> (2017-09-06).

Runstenar – att bevara en sten med dess ristningar t ill framtiden. 2012. Värda väl-blad från Riksantikvarieämbetet. <http://www.raa.se/vardaval> (2017-10-13).

Stover, D. 2014. *Definitive Guide to Organic Lawn Care*. E-bok, Kindl.

Söderberg, M. 2003. "Birgittas trädgård återuppstår" i *Kulturvärden* 3:26–33. http://www.sfv.se/globalassets/kulturvarlden/2003_03/s26-birgittas_tradgard_ateruppstar.pdf (2017-09-06).

The Old Lawnmower Club. Brittisk webbsida med syfte att främja insamling, bevarande och visning av gamla grasklippare. <http://www.oldlawnmower-club.co.uk/> (2017-09-06).

Transplantation av gräs och örtturf ska rädda högarna i Gamla Uppsala. 2015. Nyhet på Statens fastighetsverks webbsida. <http://www.sfv.se/sv/om-oss/nyhetsarkiv/2015/transplantation-av-gras-och-ortturf-ska-radda-hogarna-i-gamla-uppsala/?page=6> (2017-09-06).

Tukey, P. B. 2007. *The Organic Lawn Care Manual: A Natural, Low-Maintenance System for a Beautiful, Safe Lawn*.

Unescos konvention om skydd för det immateriella kulturarvet: Bakgrund, Sveriges arbete med konventionen, synpunkter och tankar. 2005. Svenska Unescorådets skriftserie nr 1/2005. Svenska Unescorådet. <http://esitobo.org/wp-content/uploads/2015/08/Unesco-immateriella-kulturarvet.pdf> (2017-09-06).

Vanliga frågor om gräsmattor. 2014. Information på privatpersons webbsida. <http://www.olleberg.nu/vanliga-fragor/> (2017-09-06).

Wilke, Å. 2006. *Villaträdgårdens historia: ett 150-årigt perspektiv*. Prisma, Stockholm.

Ängar. 2012. Biologisk mångfald och variation i odlingslandskapet. Jordbruksverket. http://www2.jordbruksverket.se/webdav/files/SJV/trycksaker/Pdf_ovrigt/ovr3_10.pdf (2017-09-06).

Informanter

Gustav Olsson, avdelningschef Julita gård, Nordiska museet. Muntlig information, april 2017.

Henrik Morin, trädgårdsrådgivare, & Sara Utter, arbetsledare, Fredriksdals Friluftsmuseum. Muntlig information, april 2017.

Maria Flinck trädgårdshistoriker. Korrespondens via e-post i februari 2017.

Per Larsson, intendent, Nordiska museet. Muntlig information, februari 2017.

Torbjörn Tyler, museintendent vid Botaniska samlingarna, Lunds universitet. Korrespondens via e-post i maj 2017.

Peter Dragsbo, etnolog, f.d. direktör för Museet på Sønderborg, Rudkøbing, Danmark. Korrespondens via e-post i maj 2017.

Vill du veta mer?

Hantverkslaboratoriet

Kurser, publikationer och projekt om kulturmiljövårdens hantverk kan man ta del av på Hantverkslaboratoriets hemsida: <http://craftlab.gu.se/> (2017-06-30). Hantverkslaboratoriet är ett nationellt centrum för kulturmiljöns hantverk vid Göteborgs universitet.

Lienätverket

Lienätverket är ett ideellt nätverk av slätterföretag och entusiaster som arbetar för spridning av det traditionella hantverket. För mer information besök hemsidan: <http://www.lienatverket.se/index.htm> (2017-06-30).

Liehandboken

Stenholm Jakobsen, R. 2015. *Liehandboken*. Hantverkslaboratoriet, Göteborgs universitet, Mariestad. Liehandboken är en omfattande handbok om liens användning. Boken finns att ladda ner som pdf på internet: <http://hdl.handle.net/2077/38535> (2017-06-30), eller att köpa som tryckt bok från Hantverkslaboratoriet: <http://craftlab.gu.se/kunskapsbank/publikationer> (2017-06-30).

The Lawn Project

The Lawn Project vid SLU Ultuna pågick mellan 2013 och 2016. Projektet handlade om forskning kring gräsmattor som kulturellt och ekologiskt fenomen. Inom ramen för projektet utvecklades nya typer av gräsmattor med fokus på hållbarhet, biologisk mångfald och uppleveselvärde. För mer information besök hemsidan: <http://www.slu.se/en/lawn> (2017-06-30).

Föreningen Sveriges Hästkörare

Föreningen Sveriges Hästkörare är en rikstäckande förening för företag och privatpersoner med intresse av hästkörning. Föreningen bildades 1987 och har ett nationellt register över entreprenörer inom hästkörning. Många av entreprenörerna erbjuder tjänster inom grönyteskötsel. För mer information besök föreningens hemsida: <http://www.hastkorare.se/> (2017-06-30).

Platser att besöka

Fredriksdals Friluftsmuseum i Helsingborg

Grässkötsel med motordriven slätterbalk på många olika gräsytor, till exempel i engelska parken.
Adress: Gisela Trapps väg 1, 254 37 Helsingborg.
Hemsida: <https://fredriksdal.se/> (2017-06-30).

Gamla Staberg i Falun

Ängsskötsel med lie och slätterbalk i en formell trädgård från 1700-talet.
Adress: Staberg 63, 791 96 Falun.
Hemsida: <http://stabergsbarocktradgard.com/> (2017-06-30).

Gunnebo Slott i Mölndal

Historisk skötsel av prydnadsgräsmattor med lie och cylinderklippare, hästbruk, lieslätter av ängar samt årlig liefestival och kurser.
Adress: Christina Halls Väg, 431 36 Mölndal.
Hemsida: <http://gunneboslott.se/> (2017-06-30).

Huseby bruk nära Växjö

Robotgräsklippare på bruksgräsmattor. Cylindergräsklippning med häst under evenemangsdagar samt högväxande gräsytor som sköts med häst och slätterbalk.
Adress: Grimslöv, 340 32 Grimslöv.
Hemsida: <http://www.husebybruk.se/> (2017-06-30).

Kulturen i Lund

Robotgräsklippare på bruksgräsmattor.
Adress: Stora Gråbrödersgatan 11, 222 22 Lund.
Hemsida: <https://www.kulturen.com/> (2017-06-30).

Tjolöholms slott i Kungsbacka

Klippning med manuell och maskinell cylindergräsklippare på prydnadsgräsmattor samt högväxande gräsytor som sköts med häst och slätterbalk. (Här finns även en grästrappa).
Adress: Tjolöholms Slott, 439 74 Fjärås.
Hemsida: <http://www.tjoloholm.se/> (2017-06-30).

Bulltofta Rekreatiomsområde i Malmö

Gräsklippning med häst och betesdjur. Ledande inom hållbarhetsarbete vad gäller parkskötsel.
Adress: Cederströmsgatan 6, Malmö.
Hemsida: <http://malmo.se/Kultur--fritid/Idrott--fritid/Natur--friluftsliv/Natur--och-rekreatiomsomraden/Bulltofta-rekreatiomsomrade/Om-Bulltofta-rekreatiomsomrade.html> (2017-06-30).

Norra Djurgården i Stockholm

Bete av gräsmattor med får.
Adress: 115 21 Stockholm.
Hemsida: <http://www.visitdjurgarden.se/sv/nationalstadsparken/> (2017-06-30).

SWEDISH NATIONAL HERITAGE BOARD
RIKSANTIKVARIÉAMBETET

HANTVERKSLABORATORIET